

Мавзу-1: Фавқулодда вазиятларнинг таснифи ва тавсифи

РЕЖА:

1. Фавқулодда вазиятлар таснифи:
 - а) Юзага келиш сабабларига кўра;
 - б) Одамлар сонига, моддий зарарлар миқдорига ва кўламларига қараб
2. ФВлар тавсифи.
3. ФВларни тарқалиш миқёси.

Калит сўзлар: Фавқулодда вазият (ФВ), табиий, техноген, экологик, геологик, гидрометеорологик, фавқулодда эпидемиологик, эпизотик ва эпифитотик вазиятлар, тасодифий, шиддатли, муътадил (ўртача), рагон, локал, маҳаллий, республика тавсифдаги фавқулодда вазиятлар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 октябрдаги «Техноген, табиий ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятларнинг таснифи тўғрисида»ги 455-сон Қарорида мамлакатимиз ҳудудида содир бўлиши мумкин бўлган барча турдаги фавқулодда вазиятлар таснифлаб берилган.

Фавқулодда вазият (ФВ)- маълум ҳудудда юз берган фалоқат, ҳалоқат ва бошқа турдаги офатлар натижасида кишиларнинг ўлимига, саломатлигига, теварак атрофдаги табиий муҳитга сезиларли моддий зарар йетказувчи, одамларнинг турмуш шароитини бузилишига олиб келадиган ҳолатдир.

ФВлар тавсифига кўра (сабаби ва келиб чиқиш манбаига кўра):

1. Табиий тусдаги ФВ.
2. Техноген тусдаги ФВ.
3. Экологик тусдаги ФВ ларга бўлинади.

Табиий тусдаги ФВ ларга 3 хил турдаги хавфли ходисалар киради:

1) **геологик хавфли ходисалар**:- зилзилалар, ер кўчишлар, тоғ ўпирилишлари ва бошқа хавфли геологик ходисалар;

2) *гидрометеорологик хавфли ходисалар* – сув тошқинлари, селлар, қор кўчкилари, кучли шамоллар (довуллар), жала ва бошқа гидрометеорологик ходисалар.

3) *Фавқуллода эпидемиологик, эпизотик ва эпифитотик вазиятлар* – алоҳида хавфли инфекциялар (ўлат, вабо, сарғайма, иситма), юқумли касалликлар, риккециялар-эпидемик тошмали терлама, Брил касаллиги, зооноз инфекциялар- Сибир яраси, кутуриш, вирусли инфекциялар- СПИД;

Эпидемия - одамларнинг гуруҳ бўлиб юқумли касалланиши, уларнинг захарланиши (захарли модда билан ҳамда озиқ-овқатдан оммавий захарланиш); эпизоотия – ҳайвонларнинг оммавий касалланиши ёки нобуд бўлиши; эпифитотия- усимликларнинг оммавий нобуд бўлиши.

Техноген тусдаги ФВ- инсонлар фаолияти билан боғлиқ бўлган ФВ лар тушунилади. Техноген тусдаги ФВ ларга 7 хил турдаги вазиятлар киради:

1. Транспортдаги авариялар ва ҳалоқатлар.
2. Кимёвий хавфли объектлардаги авариялар.
3. Ёнғин-портлаш хавфи мавжуд бўлган объектлардаги авариялар.
4. Энергетика ва коммунал тизимлардаги авариялар
5. Бино ва иншоотларнинг бирдан қулаб тушиши билан боғлиқ авариялар.
6. Радиоактив ва бошқа хавфли ҳамда экологик жиҳатдан зарарли моддалардан фойдаланиш ёки уларни сақлаш билан боғлиқ авариялар.
7. Гидротехник иншоотлардаги ҳалоқатлар ва авариялар.

Экологик тусдаги Фвлар – асосан 3 хил бўлади:

1) **Қуруқлик (тупроқ, ер ости)нинг ҳолати ўзгариши билан боғлиқ вазиятлар:** ҳалоқатли кўчкилар- фойдали қазилмаларни қазиб чоғида ер остига ишлов берилиши ва инсоннинг бошқа фаолияти натижасида ер юзасининг ўпирилиши, силжиши;

Тупроқ ва ер саноати туфайли келиб чиқадиган токсикантлар билан ифлосланиши, оғир металллар, нефт маҳсулотлари, шунингдек, қишлоқ

хўжалиги ишлаб чиқаришида одамларнинг соғлиғи учун хавф солувчи концентрацияларда қўлланиладиган пестицидлар ва бошқа захарли химикатлар мавжудлиги.

2) Атмосфера (ҳаво муҳити) таркиби ва хоссалари ўзгариши билан боғлиқ бўлган вазиятлар

Ҳаво муҳитининг қуйидаги ингридийентлар билан экстримал юқори ифлосланиши:

- олтингугуртли оксид, азотли оксид, азотли оксид, углеродли оксид, диоксид, курум, чанг ва одамлар соғлиғига хавф солувчи концентрацияларда антропоген тусдаги бошқа зарарли моддалар;

- кенг кўламда кислотали ҳудудлар ҳосил бўлиши ва кўп миқдорда кислота чиқиндилари ёғилиши;

- радиациянинг юқори даражаси.

3). Гидросфера ҳолатининг ўзгариши билан боғлиқ вазиятлар:

Ер юзаси ва ер ости сувларининг саноат ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши оқавалари;

Нефт маҳсулотлари, одамларнинг захарланишига олиб келган ёки олиб келиши мумкин бўлган, таркибида оғир металлар, ҳар хил химикатлар мавжуд бўлган чиқиндилар ва бошқа зарарли моддалар билан экстримал юқори даражада ифлосланиши;

Биолар, мухандислик коммуникациялари ва уй-жойларнинг йемирилишига олиб келиши мумкин бўлган ёки олиб келган сизот сувлар миқдорининг ортиши;

Сув манбалари ва сув олиш жойларининг зарарли моддалар билан ифлосланиши оқибатида ичимлик сувининг кескин йетишмаслиги.

Ҳозирги вақтда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти – БМТ бўйича ФВларнинг тавсифига яна қўшимча қилиб:

а) ижтимоий-сиёсий тавсифдаги ФВ;

б) ҳарбий тавсифдаги ФВларни киритиш мумкин.

ФВлар хавфнинг тарқалиш тезлигига кўра қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

А) *масодифий ФВ*- ер силкиниши, портлаш, транспорт воситаларидаги авариялар ва бошқалар.

Б) *шиддатли ФВ* - ёнғинлар, заҳарли газлар отилиб чиқувчи портлашлар ва бошқалар.

В) *муътадил (ўртача) ФВ* – сув тошқинлари, вулконларнинг отилиб чиқиши, радиоактив моддалар оқиб чиқувчи авариялар ва бошқалар.

Г) *равон ФВ*- секин-аста тарқалувчи хавфлар; қурғоқчилик, эпидемияларнинг тарқалиши, тупрокнинг ифлосланиши, сувни кимёвий моддалар билан ифлосланиши ва бошқалар.

ФВлар яна тарқалиш миқёсига (шикастланганлар сонига ҳамда моддий юқотишлар миқдорига қараб) кўра 4 гуруҳга бўлинади;

1) *Локал (объект миқёсида) ФВ* - бирор объектга таълуқли бўлиб, унинг миқёси ўша объект ҳудуди билан чегараланади. Бундай вазият натижасида 10 дан ортиқ бўлмаган одам жабрланган ёки 100 дан ортиқ бўлмаган одамнинг ҳаёт фаолияти шароитлари бузилган ёхуд моддий зарар ФВ пайдо бўлган кунда энг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 1 минг бараваридан ортиқ бўлмаган миқдорни ташкил этган ҳисобланади. Бундай ФВ оқибатлари шу объект кучи ва ресурслари билан тугатилади.

2) *Маҳаллий тавсифдаги ФВ* - аҳоли яшайдиган ҳудуд (аҳоли пункти, шаҳар, туман, вилоят) билан чегараланади. Бундай вазият натижасида 10 дан ортиқ, бироқ 500 дан кам бўлмаган одамнинг ҳаёт фаолияти шароитлари бузилган ёхуд моддий зарар ФВ пайдо бўлган кунда энг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 1 минг бараваридан ортиқни, бироқ 0.5 миллион бараваридан кўп бўлмаган миқдорни ташкил этган ҳисобланади.

3) *Республика (миллий) тавсифдаги ФВ* - дейилганда ФВ натижасида 500 дан ортиқ одамнинг ҳаёт фаолияти шароитлари бузилган ёхуд моддий зарар ФВ пайдо бўлган кунда энг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 0.5 миллион бараваридан ортигини ташкил этадиган, ҳамда

ФВ минтақаси вилоят чегарасидан ташқарига чиқадиган, республика миқёсида тарқалиши мумкин бўлган ФВ тушунилади.

4) *Трансчегаравий (глобал) тавсифдаги ФВ* - дейилганда эса, оқибатлари мамлакат ташқарисига чиқадиган ёхуд ФВ чет элда юз берган ва Ўзбекистон ҳудудига даҳлдор ҳолат тушунилади. Бундай фалоқат оқибатлари ҳар бир мамлакатнинг ички кучлари ва маблағи билан ҳамда халқаро ҳамжамият ташкилотлари маблағлари ҳисобига тугатилади. Масалан, Орол муаммоси нафақат Ўзбекистон давлати учун, балки унга чегарадош бўлган Туркменистон, Қозоғистон ва бошқа давлатлар учун ҳам фалоқат келтирувчи вазиятдир. Шунинг учун охириги вақтда Орол муаммосини ҳал қилишга Ўзбекистон давлатининг куч ва маблағларидан ташқари бутун жаҳон ҳамжамияти ташкилотлари (ЭКОСАН ЮНЕП ва бошқ.) маблағлари ва кучларидан фойдаланилмоқда.

Мустаҳкамлаш учун саволлар:

- 1.Фавқулудда вазиятлар таснифи неча турга бўлдианиди?
2. Табиий тусдаги ФВ ларга ходисалар неча хил турда бўлади?
- 3.Техноген тусдаги ФВ неча хил турда бўлади?
- 4.Экологик тусдаги ФВ неча хил турда бўлади?
- 5.ФВлар яна тарқалиш миқёсига (шикастланганлар сонига ҳамда моддий йўқотишлар миқдорига қараб) кўра таснифини айтинг.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

- 1.О‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi- Т.: “О‘zbekiston”, 1992
2. Barkamol avlod – О‘zbekiston taraqqiyotining poydevori.- Т.: “SHarq”, 1998.
3. Karimov I.A. О‘zbekiston XX1 asr bo‘sag‘asida: Xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari.-Т. О‘zbekiston ,1997 .
4. Nigmatov I., Tojiev M. Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi. Darslik – Т.: Iqtisodiyot moliya. 2011. - 260 b.

5. Tojiyev M., Nigmatov I. Hayot faoliyati xavfsizligi. O‘quv qo‘llanma –T.: Tafakkur - Bo‘stoni“ 2012 .- 271 b.
6. Yuldashev O‘.R., Djabbarova Sh., Xasanova O.T. Hayot faoliyati xavfsizligi. Darslik –T.: “Iqtisodiyot” 2014. - 268 b.
7. Christer Pursiainen ”Early Warning and Civil Protection When does it work and why does it fail?”, Stockholm, Sweden 2008.
8. Friend, Mark A. Fundamentals of occupational safety and health / Mark A. Friend and James P. Kohn.—4th ed. 2007. 596
9. Сычев Ю.Н. Безопасность жизнедеятельности в чрезвычайных ситуациях: учебно-практическое пособие / Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. — М., 2005. — 226